

LASY I GOSPODARKA LEŚNA W GALICJI W ŚWIETLE AUSTRIACKICH AKTÓW NORMATYWNYCH PRZEŁOMU XVIII I XIX WIEKU

Tomasz Kargol

Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego

Na przełomie XVIII i XIX wieku na ziemiach polskich, czy to w granicach upadającej Rzeczypospolitej, czy też wchodzących już w skład trzech państw zaborczych, lasy i leśnictwo znalazły się w kręgu zainteresowań ludzi nauki, właścicieli dóbr ziemskich oraz władz państwowych. W tym czasie rozwijało się piśmiennictwo leśne (Jan Krzysztof Kluk, Piotr Świtkowski), pojawiły się instrukcje na temat organizacji i gospodarowania lasami (np. Antoniego Tyzenhauza, Anny Jabłonowskiej, czy też Michała Poniatowskiego dla dóbr kościelnych)¹. W latach

---

1 J.K. KLUK, *Roslin Potrzebnych, Pozytecznych, Wygodnych, Osobliwie Kraiowych, Albo Ktore W Kraiu Uzyteczne Byc Mogą, Utrzymanie, Rozmnożenie I Zazycie*, t. 1–3, Warszawa 1777–1779; A. JABŁONOWSKA, *Ustawy powszechne dla Dóbr moich Rządców. Podług Exemplarza drukowanego tego Roku w Siematyczach za rozkazem J. O. Xiężny Jabłonowskiej, Woiewodziny Braclawskiej*, t. 1–8, Warszawa 1786–1787. Na temat twórczości P. Świtkowskiego zob. więcej A. ŻABKO-POTOPOWICZ, *Piotr Świtkowski a problem rozwoju leśnictwa w dawnej Rzeczypospolitej*, *Zeszyty Naukowe SGGW Seria Historyczna*, 1965, 2, s. 55–70.

80. XVIII wieku opracowano również pierwsze zasadnicze akty prawne dotyczące lasów: *Uniwersał względem Borów y Lasów w Koronie y Wielkim Xięstwie Litewskim z 1778 roku* i patent o lasach w Galicji z 1782 roku².

Celem artykułu jest omówienie aktów prawodawczych z lat 1772–1815 regulujących tematykę lasów i ich gospodarowania na ziemiach polskich, które po pierwszym rozbiorze znalazły się w granicach państwa austriackiego (Galicja).

Cechą charakterystyczną biurokracji austriackiej przełomu XVIII i XIX stulecia było dążenie do jak najszerszego ujęcia przejawów życia społeczno-gospodarczego w ramy przepisów. W monarchii Habsburgów źródłem prawa był cesarz i od niego wychodziły akty prawne pod różnymi nazwami: najwyższe postanowienia, bilety odręczne, patenty (dla norm większego znaczenia), mandaty, edykty, reskrypty, rezolucje i zarządzenia. Mogły one dotyczyć całej monarchii, krajów niemiecko-czeskich lub Węgier. Biorąc pod uwagę ich treść, podzielić je można na polityczne i sądowe. Polityczne akty normatywne wydawane były przez cesarza i centralne organy władzy w ramach upoważnienia monarszego. W polskich tłumaczeniach aktów normatywnych patent, mandat, reskrypt, wychodzące w imieniu panującego, figurowały pod nazwą uniwersału lub patentu. Akty prawne samodzielnie wydawane przez władze krajowe (gubernium) określano jako cyrkularze. Gubernium publikowało również różnego rodzaju obwieszczenia, czyli wedle ówczesnego tłumaczenia tzw. uwiadomienia³.

Podstawą źródłową artykułu są akty prawne i obwieszczenia zamieszczone w wydawnictwie noszącym nazwę *Edicta et mandata universalia Regnis Galiciae et Lodomeriae a die 11 Septembris 1772 in itae possessionis promulgata...*, od drugiego tomu noszącym nazwę *Continuatio edictorum, mandatorum universalium in regnis Galiciae et Lodomeriae a die... emanatorum* (w języku polskim *Kontynuacja wyroków y rozkazów powszechnych w Galicyi y Lodomeryi Krolestwach od dnia... wypadłych*). Publikacja ta miała charakter prowincjonalny (krajowy) i półurzędowy. Była wydawana we Lwowie przez drukarnię, na której czele stał Antoni Piller, a później jego następcy. Od nazwiska wspomnianych poligrafów, zbiór ten określano jako *Pilleriana* lub *Zbióra Pillera*. Nie obejmował on wszystkich aktów normatywnych, lecz co ważniejsze i te, które gubernium kierowało do druku.

---

2 K. HEYMANOWSKI, *Lasy i leśnictwo polskie w latach rozbiorów w świetle uniwersału królewskiego (w dwusetlecie ogłoszenia)*, Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej im. H. Kołłątaja w Krakowie, 1980, 161, z. 5, s. 31–47; K. HEYMANOWSKI, *Lasy i leśnictwo w Polsce przedrozbiorowej w świetle współczesnego piśmiennictwa, kartografii i prawodawstwa*, Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej, 1980, B, 30, s. 3–43; Cz. OKOŁÓW, *Lasy i leśnictwo w dziełach Krzysztofa Kluka*, Kwartalnik Historii Nauki i Techniki, 1992, 4, s. 123–129; M. ŻABKO-POTOPOWICZ, *Myśl techniczna w leśnictwie i drzewnictwie polskim i jej dzieje*, Kwartalnik Historii Nauki i Techniki, 1977, 1, s. 85–88.

3 S. GRODZISKI, *Historia ustroju społeczno-politycznego Galicji 1772–1848*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 137–142.

W Galicji za publikowanie przepisów prawnych odpowiedzialne były cyrkuły, magistraty i dominia, które je zbierały, przechowywały oraz dokonywały odpisów i streszczeń. Zachowane w archiwach i bibliotekach cyrkularne, magistrackie i dominikalne zbiory austriackich aktów normatywnych są więc cennym uzupełnieniem wydawnictwa Pillera. Odnaleźć w nich można odpisy tych norm prawnych, które nie zostały zamieszczone w *Pillerianach*⁴.

Spośród wielu takich zbiorów kwerendą objąłem Archiwum Dzikowskie Tarnowskich w Archiwum Narodowym w Krakowie. Z archiwum byłej Pracowni Badań Agrarnych Instytutu Historii PAN w Krakowie wykorzystano odpisy rozporządzeń administracji cyrkulu myślenickiego z drugiej połowy XVIII wieku.

Artykuł składa się z dwóch części. Na wstępie chciałbym dokonać ogólnego przeglądu austriackiego ustawodawstwa dotyczącego lasów i leśnictwa. W dalszej części tekstu zostaną omówione podstawowe problemy leśnictwa: las (roz-mieszczenie, drzewostan, znaczenie i stan wedle oceny współczesnych), gospo-darka leśna (eksploatacja, odnowienie i pielęgnacja drzewostanu, przestrzenne i czasowe użytkowanie lasów, użytki leśne), ochrona lasów, zwłaszcza w dobrach państwowych (kameralnych), organizacja i zarządzanie gospodarką leśną (służ-ba leśna).

Najważniejszym aktem prawnym poświęconym gospodarce leśnej w Galicji był *Uniwersał zawierający w sobie przepisy lasów* z 20 września 1782 roku. W tym obszernym dokumencie szczegółowo określono zasady postępowania z lasami. O znaczeniu tego patentu świadczy to, że obowiązywał aż do 1852 roku, kiedy to wydana została nowa ustawa leśna dla państwa austriackiego⁵. Celem jego wydania było wprowadzenie „porządku, dla dalszego iak nayslepszego utrzymania lasów”, będących własnością zarówno cesarza, jak i jego wszystkich podda-nych. Dalej wyjaśniano, że nie oznaczało to wprowadzenia zakazu eksploatacji lasów, lecz jej unormowanie, podyktowane troską o naturę i o samych właścicie-li kompleksów leśnych⁶. Uniwersał z 1782 roku nie ograniczał się do ogólnych sformułowań o konieczności ochrony lasów i prowadzenia w nich racjonalnej gospodarki, lecz zawierał bardzo szczegółowe informacje, jak powinny być lasy utrzymywane, chronione i eksploatowane. Składał się on z dwunastu artykułów. Ich układ jest nieco chaotyczny, na przemian bowiem omówiono stan lasów w Galicji i zasady ich eksploatacji. Wszystkie późniejsze rozporządzenia o lasach nawiązywały do powyższego uniwersału.

Lasom w dobrach królewskich poświęcone zostały natomiast trzy odrębne akty prawne z lat 1784, 1796 i 1804.

Tematyka leśna przewijała się również w aktach prawnych poświęconych innym problemom społeczno-gospodarczym, takim jak: handel, uprawnienia lud-ności chłopskiej, komunikacja itp.

4 Tamże, s. 142–144.

5 M. ŻABKO-POTOPOWICZ, *Myśl techniczna...*, s. 91.

6 Uniwersał z 20 września 1782 roku, *Continuatio 1782*, s. 148.

Pod względem geograficznym lasy klasyfikowano na nizinne i górskie. Te ostatnie podzielone na lasy pogórza, średnich gór oraz „gór Karpackich, czyli Tatr”.

Skład gatunkowy został dokładnie omówiony w artykule trzecim patentu z 1782 r., noszącym nazwę *Uwaga nad gatunkami tutejszych krajowych drzew rodzajów, onych używanie i pożytki*. Drzewa podzielono na dwa gatunki, a mianowicie na „lasy czarne czyli żywe” oraz „lasy borowe”. „Czarne lasy” składały się z drzew miękkich (lipa, osika, topola, leszczyna i wierzba) oraz twardych (dąb, jesion, buczyna, jawor, klon, wiąz, brzoza, olcha). W dalszej części uniwersału dokonano ogólnej klasyfikacji poszczególnych gatunków drzew i ich zastosowań. Z „czarnych drzew” za najlepszy gatunek uznano dąb, który został podzielony na trzy podgatunki (łągowy, czyli jary, ozimy, pospolity, czyli kamienny lub górny). Lasy dębowe wykorzystywane były do produkcji beczek i na forszty okrętowe. W uniwersale zalecano także wykorzystanie tych lasów do tuczenia nierogacizny, ale przy zachowaniu środków ostrożności ze strony leśniczych, aby trzoda nie zniszczyła młodnika. Za drugi bardzo cenny gatunek uznany został jesion, który mógł być wykorzystywany do budowy łądowych i wodnych czy też na wały do młynów wodnych. Buczyna, najliczniejszy gatunek drzewa w lasach galicyjskich, uznana została za nieprzydatną do celów budowlanych, natomiast zalecano stosowanie jej jako opału, do prac kołodziejskich, wyrobu narzędzi w młynach i drewnianych naczyń oraz w budownictwie wodnym. Z nasion buczyny zalecano produkcję oleju. Jawor, klon i wiąz uważano za dobre do wyrobu narzędzi i naczyń gospodarskich. Brzozę uznano za gatunek przede wszystkim opałowy oraz możliwy do zastosowania w pracach kołodziejskich i na obręcze do beczek⁷.

Gatunki reprezentujące „borowe lasy” omówiono pod kątem ich użytkowania przez człowieka. Olchę, podzieloną na dwa gatunki, białą i czarną, proponowano wykorzystywać do budownictwa podwodnego i do palenia. Lipę zalecano do wyrobu różnych sprzętów domowych i prac snycerskich. Za „nayposledniejszy” gatunek ze wszystkich „czarnych drzew” uznano osikę, ponieważ nie była przydatna do celów opałowych, a używano jej do wyrobu naczyń jak niecki, półmiski i konwie. Na terenach, gdzie znajdowało się mało lasów, zalecano sadzenie (sianie) leszczyny i wierzby, które mogły być wykorzystywane na opały i do budowy płotów⁸.

Na koniec analizy cech i przydatności poszczególnych gatunków drzew omówiono drzewa iglaste. W uniwersale żałowano, że w Galicji rzadko występującym drzewem był modrzew, uznany za „nayprzedniejszy gatunek”, używany do wyrobu narzędzi, drzwi i okien. W modrzewiu dostrzegano duży potencjał ekonomiczny: „Szkoda, iż tego gatunku drzewa w lasach tutejszych ponad brzegami wielkich rzek, naydujących się, z usilnością się nie zasiewa, i niepomnaża, gdyżby nie mały pożytek spuszczać go do Gdańska przynosiło, ile że z takowego drzewa naylepsze maszty okrętowe bywają, które kompanie morskie w cenie podo-

7 Uniwersał z 20 września 1782 roku, *Continuatio 1782*, s. 150–152.

8 Uniwersał z 20 września 1782 roku, *Continuatio 1782*, s. 152–153.

bieństwo przechodzącej płacą⁹”. Za drzewo o zbliżonych do modrzewia walorach uznano sosnę, przydatną w budownictwie oraz w produkcji węgla i smoły drzewnej. Jodłę uważano za gatunek przydatny dla celów budowlanych, np. na gontowy dach¹⁰.

W uniwersale z 1782 roku lasy uznane zostały za największe bogactwo kraju, większe niż pola uprawne, fundament handlu i przemysłu, źródło utrzymania dla wielu ludzi. Podkreślono, że lasy nie są dobrem nieskończonym („więcej iak jednego wieku potrzeba, ażeby zniszczone lasy znowu do dawnego powróciły stanu”), a złe nimi gospodarowanie prowadzić może do ich wyniszczenia¹¹.

We wstępach do wielu aktów prawnych diagnozowano ogólną sytuację lasów w Galicji. W uniwersale z 1782 roku podkreślano, że wywóz drewna, „niedbalstwo” w utrzymywaniu i rabunkowa gospodarka negatywnie wpływały na za-drzewienie kraju. Zdaniem ustawodawcy zjawiska te należało ukrócić, zatroszczyć się o drzewostany, aby służyły kolejnym pokoleniom¹². W tym samym akcie prawnym dokonano diagnozy kondycji lasów miejskich i gromadzkich. Nie wypadła ona najlepiej: „Najwięcej spustoszenia lasów – nieporządnego, i zbytecznego wycinania dzieje się w tutejszych lasach do miasta i wsi właściwie należących: każdy mieszczanin i poddany mniema, iż ma prawo i może podług upodobania i bez miary rąbać drzewo, kiedy i ile mu się podoba; żadnych nie uważając czasów, a wyrąbawszy drzewo, miejsca wyrębów w pola, łąki, lub pastwiska zamieniają, młode drzewa pozostałe natychmiast wypalają, i takim sposobem prawie wszystkie tym podobne lasy, osobliwie owe które przy wielkich miastach najdują się, gdzie każdy mieszczanin lub poddany, w każdym czasie, drzewo na sprzedaż prowadzi, do najostatniejszego przyszły spustoszenia¹³”. Prawodawca taką sytuację uznał za naganną i zalecił szereg zmian w użytkowaniu lasów przez miasta i gromady wiejskie¹⁴.

Zalecenia w zakresie gospodarki leśnej dopasowane były do struktury własnościowej i geograficznego rozmieszczenia zasobów leśnych. Bory dzielono na państwowe, prywatne, gromadzkie, miejskie i kościelne oraz na nizinne i górskie.

W aktach normatywnych przeważały wytyczne dotyczące zarządzania i gospodarowania lasami w dobrach królewskich, czyli w dawnych królewskich złączach, przejętych przez austriacki skarb państwa i wydzierżawianych osobom prywatnym. Już w 1772 roku w uniwersale gubernatora hr. Antoniego Pergena o królewskich złączach zakazano wolnego wrębu do tamtejszych lasów (czyli wycinania drzew w lesie) bez zgody władz austriackich¹⁵. Wyłącznie gospodarce leśnej w dobrach królewskich poświęcony został uniwersał cesarski z 1784 roku.

9 Uniwersał z 20 września 1782 roku, *Continuatio 1782*, s. 153.

10 Uniwersał z 20 września 1782 roku, *Continuatio 1782*, s. 153.

11 Uniwersał z 20 września 1782 roku, *Continuatio 1782*, s. 148.

12 Uniwersał z 20 września 1782 roku, *Continuatio 1782*, s. 147.

13 Uniwersał z 20 września 1782 roku, *Continuatio 1782*, s. 163.

14 Uniwersał z 20 września 1782 roku, *Continuatio 1782*, s. 164.

15 Edykt z 16 października 1772 roku, *Edicta et mandata 1772*, s. 7.

Przypominał on, że zgodnie z wcześniejszymi przepisami, dzierżawcy dóbr mogli wykorzystywać lasy jedynie dla wsparcia ogólnej gospodarki tych majątków. Zasady te nie były jednak przestrzegane, ponieważ drewno z dóbr królewskich było wywożone do innych majątków lub sprzedawane. Uniwersał z 1784 roku nakładał na dzierżawców obowiązek utrzymywania lasów w najlepszym porządku, zabraniał sprzedaży drewna oraz jego wywożenia poza granice dóbr, z wyjątkiem drzew chorych i starych. Prawo do wywozu miał wyłącznie dzierżawca po porozumieniu się z władzami lokalnymi (cyrkularnymi). Za złamanie tych przepisów groziły kary pieniężne. W przypadku ich pierwszego złamania wynosiła ona podwójną kwotę sumy uzyskanej z nielegalnie sprzedanego drewna, zaś w przypadku drugiego karna kwota powinna być już czterokrotnie większa. Trzykrotne złamanie przepisów skutkowało odebraniem lasów dzierżawcy, ale przy pozostawieniu dzierżawionych majątków ziemskich. Brak dostępu do własnych lasów oznaczał dla posesorów wydatki związane z zakupem drewna nieodzownego przecież w gospodarce rolnej¹⁶.

W uniwersale cesarza Franciszka II z 5 kwietnia 1796 roku w sprawie gospodarki leśnej w dobrach królewskich na ziemiach III rozbioru austriackiego nakazano dzierżawcom największą „oszczędność” i porządne obchodzenie się z lasami. Przede wszystkim wzbroniono sprzedaży i bezpłatnego użyczenia lasów. Dzierżawcy mieli korzystać z lasów w ramach uprawnień wynikających z wcześniejszych lustracji. Uniwersał groził pociągnięciem do odpowiedzialności tych posesorów, którzy przez „nieprzyzwoite” użytkowanie lasów doprowadziliby do szkód¹⁷.

Najszerzej kwestie użytkowania lasów w wydzierżawionych dobrach królewskich regulował dekret Najwyższej Kamery Nadwornej z 3 sierpnia 1804 roku. Dzierżawcy dóbr królewskich nadal zachowywali prawo do korzystania z lasów na potrzeby gospodarki rolnej, utrzymania budynków mieszkalnych i gospodarczych oraz na opał, ale pod warunkiem złożenia do władz rocznego zapotrzebowania na drewno i otrzymania asygnacji. Wydanie zgody na wyręb uzależnione było od stanu lasu. Zabronione było „samowładne” jego użytkowanie, za co groziła kara pieniężna w wysokości podwójnej wartości drewna przywłaszczonego przez dzierżawcę. Nowe przepisy regulowały prawo wrębu do borów królewskich przysługujące miastom, gromadom, klasztorom, parafiom i innym stronom. Takich użytkowników podzielono na dwie grupy: dysponentów prawem wrębu *titulo oneroso* (świadczenie odpłatne, prawo wrębu związane było ze zobowiązaniami jego posiadacza na rzecz właściciela lasu) i dysponentów prawem wrębu opartym na *privilegium gratuitum* (przywileju bezpłatnym, nieuzasadnionym, korzyść dysponenta prawa wrębu nie była związana z żadnym zobowiązaniem z jego strony). Pierwszej grupie zachowano prawo wrębu, o ile strony mogły je udowodnić odpowiednimi dokumentami. Korzystanie z lasów uwarunkowane

16 Uniwersał z 18 marca 1784 roku, *Continuatio 1784*, s. 64–66.

17 Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej ANK), Archiwum Siedliszowickie Zaluskich (dalej ASZ), sygn. 199, s. 69–78.

było poniższymi zasadami i ograniczeniami. Posiadacze przywileju prawa wrębu, który nie określał ilości drewna, zobowiązani byli zawiadomić władze o rocznym zapotrzebowaniu. Urzędnicy konsultowali z administracją dóbr zasadność wniosku, a biorąc pod uwagę stan lasu, mogli odrzucić wniosek. W tej sytuacji dysponent prawa wrębu mógł otrzymać surogat lub ekwiwalent pieniężny. W przypadku zatwierdzenia wniosku informacje o przekazanym drewnie powinny zostać odnotowane przez administrację. Odbieranie drewna powinno następować wyłącznie na podstawie asygnat urzędowych. Strony, którym przysługiwało prawo do zbierania leżącego drewna, mogły je realizować tylko w te dni i na tym obszarze, które zostały im wyznaczone. Dysponenti prawa wrębu mogli starać się o przyznanie drewna na cele budowlane, składając na to osobne wnioski, podając w nich ilość i gatunek niezbędnego drwa. Prawa wrębu nie miały strony, z winy których zniszczeniu uległy budowle, które miały być naprawiane. Patent z 1804 roku potwierdzał wcześniejsze zniesienie prawa wrębu opartego na *titulo gratuito*, z wyjątkiem szczególnych sytuacji, kiedy zostało ono zachowane dla pojedynczych osób¹⁸.

Wedle uniwersału z 1782 roku lasy gromadzkie i miejskie powinny zostać oszacowane, a następnie należało ustalić limit drewna przeznaczonego na budowle i na opał. Nakazano wyrąb w grudniu, styczniu i lutym. Gromady i miasta powinny przykładać się do zalesiania, karania przestępców leśnych lub informowania władz o nich. Sprzedaż drewna uzależniona była od stanu lasu i dozwolona jedynie w sytuacji, kiedy las był w dobrej kondycji, a sprzedaż drewna nie ograniczała potrzeb opałowych i budulcowych mieszkańców. Surowo zakazano wypalania drzewostanu w celu tworzenia pól uprawnych i pastwisk. Indywidualnym osobom zabroniono rąbać na opał drzewa przydatne w budownictwie, a następnie wywozić je do miast¹⁹.

Powyższe przepisy objęły również lasy kościelne, którymi powinni dysponować nie proboszczowie, lecz patroni (kolatorzy) parafii. Lasami, gdzie prawo patronatu przysługiwało magistratom, zarządzać miały władze miejskie. Patroni, czy to osoby prywatne, czy to magistraty, zobowiązani byli do administrowania lasami w taki sposób, aby w pierwszej kolejności uwzględnione zostało dobro i pożytek parafii²⁰.

W uniwersale z 1782 roku ostrzeżono właścicieli dóbr ziemskich przed zagrożeniem płynącym z wydzierżawiania majątków. Dzierżawcy bowiem, mając na uwadze swe doraźne korzyści, nadmiernie eksploatowali lasy. Zalecono więc, żeby właściciele wyznaczali dzierżawcom taki zakres wyrębów, aby nie niszczył on drzewostanu, nakładali na nich obowiązek zapuszczania lasów (sadzenia nowych drzew). Warunki takie powinny być zapisywane w kontraktach dzierżawnych. Służba leśna w dzierżawionych lasach powinna być lojalna wobec właścici-

18 Cyrkularz z 24 sierpnia 1804 roku, *Continuatio* 1804, s. 100–102.

19 Uniwersał z 20 września 1782 roku, *Continuatio* 1782, s. 164.

20 Uniwersał z 20 września 1782 roku, *Continuatio* 1782, s. 164.

ciela dóbr, a nie jego dzierżawcy, winna informować właściciela o nadużyciach ze strony posesorów i nie dopuszczać do nadmiernej wycinki²¹.

W ustawach leśnych określano techniczne zasady eksploatacji lasów, które miały zastosowanie przede wszystkim na terenach nizinnych. Wedle uniwersału z 1782 roku pierwszy jej etap powinien polegać na określeniu stanu drzewostanu. Wyrąb powinien być dopasowany nie do potrzeb właściciela dóbr, ale do możliwości lasu. Zalecano, aby obszar zalesiony był wymierzony i podzielony na roczne wyręby oraz rezerwę na wyjątkowe sytuacje (np. w celu odbudowania budynków wiejskich). Uniwersał ustalał kolejność wyrębów, najpierw na cele budowlane, później na dach gontowy i naczynia, a dopiero na końcu na opał. Zakazano wymierzania drewna furami, ponieważ właściciel lasu był oszukiwany i okradany. Stosowanie fur jako jednostek miary uniemożliwiało dokładne obliczenie objętości wyrębu. Za najlepszy czas na wyrąb uznano miesiące zimowe (grudzień, styczeń, luty), a do połowy kwietnia należało z lasu zwieźć całe drewno. Od tego czasu wyrąb nie powinien być już prowadzony.

Robotnicy leśni powinni rozpoczynać wyrąb od tych rewirów, w których znajdowały się drzewa zdadne do wycięcia, ale przy zachowaniu drzew młodych i dorastających. Pracownicy leśni zobowiązani byli do ścinania drzew nisko, jak najbliżej korzeni. Zdarzało się bowiem, że w zimie ścinano drzewa na wysokości leżącego na ziemi śniegu. Drzewa ścinane na cele budowlane powinny być na miejscu czyszczone z gałęzi, ale nie z kory. Okorowanie drewna powinno nastąpić na miejscu prac ciesielskich. Usunięcia kory nigdy nie należało odkładać w czasie, ponieważ drewno później będzie wysychać lub gnić, kiedy woda dostanie się pod korę²².

Terenami zalesionymi w Galicji w znacznej mierze były obszary górskie i podgórskie, dlatego ostatni artykuł uniwersału z 1782 roku poświęcony został „rąbaniu lasów w górach”. Lasy na terenach nizinnych i na pogórzach były łatwe w eksploatacji i w transporcie drewna. Inne warunki panowały w dwóch pozostałych rejonach kraju, gdzie ukształtowanie terenu utrudniało lub wręcz uniemożliwiało korzystanie ze zwierząt pociągowych. W związku z tym w uniwersale podano dwie metody wycinania i transportowania drewna. Pierwsza polegała na wykorzystaniu spławnych rzek i spuszczenia nimi drewna. Druga mogła być zastosowana w przypadku braku odpowiednich cieków wodnych i niemożności wykorzystania inwentarza żywego. Polegała ona na budowaniu drewnianych rynien (tzw. drzewospustów), powstałych z połączenia kilku (od czterech do sześciu) bali. Rynny miały być budowane od początku doliny do niedostępnych dla siły pociągowej, a wyrąbywanych partii leśnych. Ścięte drzewa należało nimi spuszczać do tych miejsc w dolinie, gdzie był możliwy ich dalszy spław²³.

Uniwersał z 1782 roku piętnował zwyczaj wykorzystywania najlepszego drewna do produkcji płotów, łąt, krokwi i palików, tym bardziej że nie były one

21 Uniwersał z 20 września 1782 roku, *Continuatio 1782*, s. 164–166.

22 Uniwersał z 20 września 1782 roku, *Continuatio 1782*, s. 148–149.

23 Uniwersał z 20 września 1782 roku, *Continuatio 1782*, s. 166–168.

używane przez długi czas, ponieważ w zimie płoty spalano w piecach, a na wiosnę robiono nowe. W celu zastopowania takich praktyk ustalono, że prawo do stawiania ogrodzenia będą mieli chłopci, gdy będzie wymagała tego sytuacja, a na ten cel będą mogli wykorzystywać mniej przydatne gatunki drzew, takie jak wierzba, leszczyna i inne. Dla grodzienia odległych pól, łąk i pastwisk, zamiast budowy ogrodzenia drewnianego, zalecano wykonywanie rowów skutecznie zabezpieczających przed wdzieraniem się bydła. W uniwersale zachęcano również właścicieli dóbr, aby przyuczali swych poddanych do sadzenia żywopłotów²⁴.

Uniwersał z 1782 roku nie pominął problemu eksploatacji lasów dla celów przemysłowych. Zalecał uruchamianie hut, kopalń rud żelaza i potażarni w tych miejscach, gdzie nie brakowało drewna. W dokumencie podkreślano dalej, że każde ubytki w drzewostanie powinny być rekompensowane przez nowe zapusty (zalesianie). Wyrąbane rewiry należało na nowo zalesiać, a nie przemieniać w pola uprawne lub łąki, co do tej pory było powszechnie praktykowane. W celu ochrony lasów przed pożarami nakazano budowę obiektów przemysłowych w bezpiecznych miejscach²⁵.

Austriackie prawodawstwo leśne zalecało równowagę eksploatacji lasów z ich ochroną i pielęgnacją. Wielokrotnie podkreślano potrzebę zalesiania i uzupełniania strat w lasach. Obok tych ogólnych dyrektyw podawano konkretne wskazówki.

W uniwersale z 1782 roku wyręb i odnowienie lasu uzależniano od celu eksploatacji: budowlanego, opałowego lub łączącego oba. W przypadku wycinki na cele budowlane należało zręby oczyścić z wszystkich gałęzi, pni i innych pozostałości po drzewach, a następnie ziemię zorać i przygotować do zasiewu. W przypadku wycinki na cele budowlane i opałowe w pierwszej kolejności należało usunąć drzewa stare, a pomiędzy nie siać nasiona drzew borowych, używanych do celów budowlanych. Gdy właściciel lasów chciał pozyskać materiał na cele opałowe i na naczynia drewniane, wtedy powinien wycinać same drzewa czarne, a ścięte drzewa powinny być usunięte na początku wiosny. Pozostawić można było pniaki, z wyjątkiem starych, aby mogły z nich wyrastać nowe drzewa. Oceniano, że drzewa wyrosłe z pni nie są przydatne do celów budowlanych, ponieważ zagrażało im gnienie w wieku około 40 lat. Zalecano więc wycinanie takich drzew w wieku 25–30 lat, kiedy miały największą wartość²⁶.

Artykuł czwarty uniwersału z 1782 roku, *Zbieranie nasion leśnych, chowanie, zbieranie, sianie*, zawierał instruktaż gromadzenia nasion dębu, buka, jesionu, jaworu, klonu, olchy, brzozy. Zalecano zbieranie spadłych dojrzałych i zdrowych nasion buku oraz żołędzi dębu, a następnie ich suszenie. W przeciwieństwie do dębów i buków, nasiona pozostałych gatunków drzew powinny być zrywane. Dla żołędzi i bukwi na czas zimy zalecano wykopanie dołów, najlepiej w gruncie piaszczystym, a w razie jego braku proponowano wysypać dno dołka piaskiem,

24 Uniwersał z 20 września 1782 roku, *Continuatio 1782*, s. 161.

25 Uniwersał z 20 września 1782 roku, *Continuatio 1782*, s. 163.

26 Uniwersał z 20 września 1782 roku, *Continuatio 1782*, s. 149–150.

potem układać na przemian warstwy żołądździ i piasku, aż do wypełnienia dziury. Ostatnią górną warstwę powinien tworzyć piasek. Nasiona jesionu, jaworu, klonu, brzozy, olchy i wiązu zalecano przezimować w pomieszczeniach suchych, lecz nie zimnych, a więc na strychach i w spichlerzach, w beczkach lub w workach. W dalszej części artykułu radzono, w jaki sposób ma się odbywać zasiewanie. Pierwszy krok polegał na wyborze ziemi odpowiadającej gatunkowi drzewa. Zalecano kierowanie się aktualnym stanem drzewostanu. Zasiew należało rozpocząć od dębu i buka. Proponowano miejsce po wyrębie, ale odpowiednio przygotowane, czyli zaorane lub poruszone żelaznymi grabiami bądź innymi narzędziami. Motykami należało wykopać dołeczki, a następnie wrzucać w nie po jednym żołądździu i przykrywać je ziemią na wysokość dwóch, trzech cali. Druga metoda zasiewu nasion buka i dębu zbliżona była do zasiewu zboża. W obu przypadkach ziemia powinna być zaorana, przekopana lub poruszona, a po zasiewie zwłóczona. System ten mógł być zastosowany w razie braku ludzi do pracy, dużego obszaru do zalesienia i dużej ilości nasion. Zakładano, że w sprzyjających warunkach pogodowych nasiona powinny kiełkować po siedmiu, ośmiu tygodniach. Za dogodny czas dla zasiewów uznawano wiosnę i jesień. Preferowano ten pierwszy termin, ponieważ jesienią myszy i inne gryzonie w poszukiwaniu pożywienia przedostawały się do lasów i mogły spowodować znaczne szkody w zasiewach, niszcząc młode rośliny. Ponadto rośliny wyrastające z jesiennych zasiewów były narażone na zimowe mrozy. Preferowano sianie gromadzonych nasion, a nie czekanie na naturalny obsiew, ponieważ nie w każdym roku drzewa mają nasiona i nie zawsze trafiają one na podatny grunt i kiełkują. „Słowem – czytamy w uniwersale – zapuszczenie wyrębu przez same drzewa nasienne, lub te które z korzenia młodociane wypuszczają, jest najniepewniejsze, które uczy-nionemu pomiarowi i porządkowi zupełnie się sprzeciwia, i przez które częściej krzywulce i zawile, a bardzo rzadko zdrowe, wysokie i proste drzewa udają się²⁷”.

W uniwersale z 1782 roku zawarto szczegółowy opis, jak powinno wyglądać gromadzenie i przechowywanie nasion gatunków drzew iglastych. W pierwszej kolejności należało jesienią zgromadzić zapas szyszek i przezimować je w suchym pomieszczeniu. Wiosną (w ciepłe dni) i latem zebrane szyszki powinno się oczyścić i uzyskać z nich nasiona. Uniwersał zalecał następującą metodę: wszystkie zebrane szyszki należało wsypać na płachtę lub na dobrze zafugowaną podłogę, otoczone deskami na kształt skrzyni, suszyć, a kiedy będą się otwierać, mieszać je drewnianymi grabiami i przewracać, ażeby nasiona się wytrząsnęły. W celu wysypania wszystkich nasion zalecano potrząsanie szyszki rękoma. Zebrane nasiona bezwzględnie należało zabezpieczyć przed deszczem i wilgocią, ponieważ mokre nasiona narażone były na gnicie, a tym samym stawały się bezużyteczne. Uniwersał określał, z ilu korców szyszek można było uzyskać 1 korzec ziarna: modrzewiowego z 32 korców szyszek, sosnowego z 19, jodłowego z 19, świerkowego z 16. Jeden korzec pozwolił na obsianie od 1200 do 1600 sążni kwadratowych gruntu. Tak zebrane nasiona można było przechowywać w beczkach

27 Uniwersał z 20 września 1782 roku, *Continuatio 1782*, s. 156.

lub w drewnianych naczyniach nawet przez dwa lub trzy lata. Zasiewy powinny odbywać się w kwietniu lub maju. W przypadku wcześniejszego zaorania gleby powinna ona, już po zasiewie, zostać przeorana, aby nasiona były przykryte ziemią, co uchroniłoby je od porwania przez wiatr. W odpowiednich warunkach klimatycznych (deszcze, brak upałów) nasiona powinny kiełkować po sześciu tygodniach. Obsiane grunty należało chronić przed bydłem i dzikimi zwierzętami, odgradzając je. Uniwersał za „przesąd” uznał praktykę wycinania młodych drzewek, aby dać możliwość rozwoju pozostałym²⁸.

Nieodzownym warunkiem racjonalnej gospodarki, ochrony i pielęgnacji drzewostanu było zatrudnienie odpowiednich pracowników. Artykuł piąty ustawy z 1782 roku, pt. *Potrzeba, ażeby każdy właściciel lasów, sposobnych i doskonałych leśnicznych trzymał*, zalecał, aby właściciele lasów na stanowisko leśniczego nie zatrudniali osób przypadkowych, zasłużonych kamerdynerów, lokajów, byłych prywatnych żołnierzy. Nadzór nad lasem nie mógł być traktowany jako nagroda za wierną służbę. Stanowiska leśnicznych i gajowych powinny pełnić osoby dysponujące wiedzą i praktycznym doświadczeniem z zakresu leśnictwa²⁹. Uniwersał o lasach w dobrach królewskich z 18 marca 1784 roku narzucał zatrudnionej służbie leśnej obowiązek złożenia przysięgi przed władzami cyrkularnymi. Patent nie podawał dosłownej rotacji przysięgi, ale określał, co w niej powinno być zawarte: wierne strzeżenie lasów, ich ochrona przed szkodami, przestrzeganie przepisów, niedopuszczenie do wyrębu i wywożenia drewna bez urzędowej asygnaty, rozkazu przełożonego lub urzędnika desygnowanego przez administrację państwową oraz informowanie władz i zwierzchników o wywożeniu przez dzierżawcę drewna do jego dóbr lub na sprzedaż³⁰.

Problemem, który regularnie poruszano w austriackich przepisach, była ochrona lasów przed spustoszeniem, czyli nieracjonalnym wycinaniem i zamienianiem na pola uprawne bądź pastwiska. W 1786 roku ukazały się przepisy nakładające na właścicieli dóbr ziemskich obowiązek, „aby lasy w jak najlepszym porządku i stanie zostawały i wszystkie zbytki lasy psujące poznoszone były”³¹. Cyrkularz z 1786 roku nakazywał, aby role i łąki znajdujące się w lasach zostały zamienione, a lasy oddzielone od innych gruntów i zamknięte. Wszystkie takie operacje powinny dokonywać się pod nadzorem władz cyrkularnych i bez szkody dla posiadacza zamienionych gruntów, zarówno co do ich ilości, jak i jakości³². Przepisy te były sabotowane przez właścicieli dóbr ziemskich i lasów. Świadczy o tym cyrkularz władz cyrkularnych w Rzeszowie z 1787 roku, przypominający o wspomnianych przepisach, wzywający ziemian do zamian gruntów. Z dokumentu wynika, że do czasu jego wydania w cyrkule rzeszowskim do wymiany

28 Uniwersał z 20 września 1782 roku, *Continuatio 1782*, s. 156–157.

29 Uniwersał z 20 września 1782 roku, *Continuatio 1782*, s. 158.

30 Uniwersał z 18 marca 1784 roku, *Continuatio 1784*, s. 65.

31 ANK, Archiwum Dzikowskie Tarnowskich (dalej ADzT), sygn. 3891, Cyrkularz urzędu cyrkularnego w Rzeszowie z 16 sierpnia 1786 roku, s. 235.

32 Cyrkularz z 27 września 1786 roku, *Continuatio 1786*, s. 360–361.

gruntów nie doszło bądź nie zostały one zgłoszone. Rzeszowski starosta cyrkularny przypominał, że w ciągu trzech miesięcy od otrzymania rozporządzenia dominia powinny przeprowadzić zamiany gruntów lub przynajmniej zgłosić przyczyny opóźnień. Za sabotowanie cyrkularza groziła kara 6 złr³³.

Uniwersał z 1787 roku zakazywał zaorywania pojedynczych kawałków gruntu w lasach. Zakaz ten wyjaśniano w następujący sposób: „... w tym kraju nie ma niedostatku pól, lecz na lepszym pożytkowaniu zbywa, – ponieważ przez to łatwo niedostatek drewna przytrafić się może, których mnogość gdyby nawet nad proporcją potrzeby okazać się miała, do innych użytecznych potrzeb obróconą bydźby mogła”. Każda zamiana terenów leśnych na pola uprawne przez poddanych wymagała zezwolenia zwierzchności³⁴. W 1787 roku wyszły przepisy mające na celu ukrócenie zjawisko wypędzania bydła do młodych lasów i ścinania drzew oraz nakazujące właścicielom dóbr ochronę lasów. Zalecano, aby przy produkcji alkoholu, wypalaniu wapna i węgla wykorzystywać w pierwszej kolejności zwalone i połamane przez wiatr drzewa. Dla osób donoszących władzom o przypadkach dewastacji lasów ustawodawca przewidywał nagrodę pieniężną w wysokości połowy zasądzonej kary³⁵.

Zarówno w patencie z 1782 roku, jak i w innych aktach normatywnych, wyrażona została troska o bezpieczeństwo lasów. Za największe zagrożenie uznano pożary, wywoływane przez ludzi, czy to pasących bydło, czy to mieszkających w lasach. Określono zasady wypasania bydła w kompleksach leśnych. Pastwiska leśne powinny być odpowiednio wyznaczone, przede wszystkim między wysokimi drzewami i wydzielone dla każdej wsi, aby w przypadku pożaru łatwo można było zlokalizować jego sprawcę. Zabraniano pastuchom zabierania do lasu krzesiwa, stali i hubki oraz zapalania ognisk w lecie, jak również palenia tytoniu. W przypadku zimna leśnicy mogli pozwalać pasącym bydło na rozpalanie ognisk, ale wyłącznie w bezpiecznych miejscach. Za drugą przyczynę pożarów uznano praktyki ludzi mieszkających w lasach, którzy w celu powiększenia swych gruntów uprawnnych rozmyślnie wywoływali pożary. Uniwersał zalecał „wykorzenie” osad znajdujących się w lasach i wyznaczenie ich mieszkańcom gruntów w innych miejscach. Jeśli nie było to możliwe, służba leśna powinna regularnie sprawdzać, oznaczać drzewostan sąsiadujący z tymi osadami i surowo karać sprawców podpałek. W uniwersale określono zasady ochrony przeciwpożarowej lasów. W przypadku pojawienia się ognia mieszkańcy wsi powinni jak najszybciej udać się na jego miejsce z siekierami, rydlami i innymi narzędziami, aby gasić pożar i nie dopuścić do jego rozprzestrzeniania się. W tym celu w lasach należało budować przekopy, sprzątać suche liście i gałęzie, a w miejscach,

33 ANK, ADzT, sygn. 3891, Cyrkularz urzędu cyrkularnego w Rzeszowie z 9 kwietnia 1787 roku, s. 321.

34 Cyrkularz z 30 sierpnia 1787 roku, *Continuatio 1787*, s. 172.

35 ANK, ADzT, sygn. 3892, Cyrkularz urzędu cyrkularnego w Rzeszowie o uniwersale cesarskim z 8 maja 1787 roku, s. 5; Obwieszczenie z 8 maja 1787 roku, *Continuatio 1787*, s. 101–102.

gdzie las był gęsty, robić przesmyki szerokie na sześć lub więcej sążni i drzewa wyrzucać na tę stronę, gdzie się paliło, aby płomień nie mógł chytać się nowych drzew.

Za drugie, obok pożarów, zagrożenie dla stanu lasów uznano rozpowszechnienie się produkcji smoły w lasach sosnowych. Uniwersał z 1782 roku nie zabraniał budowy pieców smolarskich, ale zalecał racjonalne ich wykorzystanie. Zakazywał obcinania trzasek od stojących drzew. Do produkcji smoły zalecał używanie w pierwszej kolejności drzew powalonych i gorszej jakości oraz pniaków sosnowych lub świerkowych, korzeni i „drobiazgu” drzewnego, nieprzydatnego do innych celów. Piece smolarskie nie powinny być wznoszone w środku lasu, co mogło wywoływać pożary, lecz w pewnej odległości od niego. Pozwolono na budowę wyłącznie podziemnych pieców smolarskich, które wymagały mniejszej ilości drewna i nie były narażone na wybuchy jak piece naziemne. Leśnicy powinni kontrolować piece smolarskie. Zalecano, aby właściciele lasów wyznaczali smolarzom deputaty drewna w sążniach i furach oraz nie zezwalali im na swobodne wjeżdżanie do lasu³⁶.

W uniwersale poruszono również problem obrzynania drzew z kory dookoła pnia lub ich poodcinania. Zwyczaj ten praktykowało ludność posiadającą łąki i pola sąsiadujące z lasami lub położone w środku kompleksu leśnego. Praktyki takie stosowano w celu powiększania gruntów, ponieważ okaleczone drzewa usychały i zwały się pod wpływem wiatru. Uniwersał zalecał właścicielom lasów surowe karanie sprawców przez zwrot szkody i prace publiczne lub leśne. Za równie szkodliwy uznano zwyczaj obcinania gałęzi w celu pozyskiwania drewna opałowego. Uniwersał zalecał właścicielom, aby w sytuacji braku leżącego drewna, które można było wykorzystywać na opał, wydzielali oni raczej poddanym niektóre partie lasów na cele opałowe, aniżeli narażali cały las na wycinanie gałęzi i siebie na dużo większe straty³⁷.

Zagrożenie dla drzewostanu dostrzegano też w sposobie zbierania mchu i opadłych liści, wykorzystywanych jako ściółka dla bydła. Uniwersał z 1782 roku zakazywał ich zbierania w sposób, który powodowałby odkrywanie korzeni i wyrwanie młodych drzewek³⁸.

W wypasaniu bydła dostrzegano nie tylko niebezpieczeństwo wywołania pożaru, ale również zagrożenie dla roślinności. W patencie z 1782 roku osobny artykuł poświęcono zakazowi wypasania w lasach kóz i owiec, ponieważ zwierzęta te, łatwo pokonując płoty w celu szukania pożywienia w postaci młodych drzewek, mogły w krótkim czasie zniszczyć nowe zapusty przez odgryzanie liści³⁹.

Inną kwestią poruszaną przez władze było zwalczanie kradzieży leśnych. W Galicji na przełomie XVIII i XIX stulecia szkody leśne były częstym zjawie-

36 Uniwersał z 20 września 1782 roku, *Continuatio 1782*, s. 158–160.

37 Uniwersał z 20 września 1782 roku, *Continuatio 1782*, s. 161.

38 Uniwersał z 20 września 1782 roku, *Continuatio 1782*, s. 162.

39 Uniwersał z 20 września 1782 roku, *Continuatio 1782*, s. 162–163.

skiem utrudniającym prowadzenie racjonalnej gospodarki leśnej, ochronę drzewostanu oraz antagonizującym relacje między właścicielami lasów a chłopami⁴⁰.

W celu ograniczenia kradzieży drewna w uniwersale z 1782 roku podano kilka praktycznych rad, jak z nimi walczyć. Proponowano więc zlikwidowanie większości dróg prowadzących do i przez las, a pozostawienie jedynie dwóch, wyznaczenie dni w tygodniu, w czasie których poddani mogliby do lasu jeździć i zbierać drewno pod kontrolą służby leśnej, zabronienie pastuchom pasącym bydło na leśnych pastwiskach noszenia siekiery⁴¹. W artykule jedenastym uniwersału z 1782 roku – *Przepisują się kary na gwałcicieli lasów* – określono środki i sposoby zwalczania przestępstw leśnych. Właściciel lasów zobowiązany był do pouczenia swoich poddanych o przestępstwach i szkodach leśnych, których powinni oni unikać. W przypadku oskarżenia poddanego o przestępstwo jego pan powinien skonfrontować go z donosicielami, czyli leśniczymi lub gajowymi, a jeśli udowodniono mu winę, powinien on wynagrodzić szkody. Gdyby oskarżony był ubogi i nie było go stać na zapłacenie kary za szkodę, to powinien ją odrobić w formie pracy w lesie. W przypadku recydywy poddany oprócz kary pieniężnej lub robocizny, powinien być dodatkowo ukarany, np. aresztem o chlebie i wodzie. Przestępcy odpowiedzialni za pożar w lesie powinni zostać przekazani władzom cyrkularnym do ukarania i groziła im kara kilku lat robót publicznych. W razie złapania obcych poddanych, co do których brak było informacji, której podlegali zwierzchności gruntowej, uniwersał przewidywał następujący tok postępowania: sprawcom powinny być zabrane „fanty”, np. siekiery, a w przypadku znacznej szkody – wozy i bydło; mogły być one tak długo przetrzymywane, aż dziedzic sprawców nie zrekompensował strat właścicielowi lasu, który mógł też domagać się od niego ukarania przestępców. Ustawodawca odwoływał się do dobrosąsiedzkich stosunków między właścicielami lasów, apelował do nich, aby dyscyplinowali swych poddanych i nie naruszali własności sąsiadów. Służba leśna powinna wystrzegać się bicia i karania sprawców bez wiedzy swych zwierzchników⁴².

Zgodnie z przepisami z 1785 roku przestępstwo kradzieży leśnej zostało podzielone na dwie grupy. Pierwsza obejmowała osoby dokonujące kradzieży w lasach „wolnych i nieogrodzonych”. Podlegały one sądzeniu przez władze cyrkularne przy pomocy leśniczych. Do drugiej grupy zaliczano przestępców dokonujących kradzieży w lasach ogrodzonych, a czyn taki uznawano za kradzież kwalifikowaną, podlegającą sądom krajowym⁴³. Przestępstwa leśne regulowane

40 T. KARGOL, *Lasy jako przedmiot sporów społeczno-gospodarczych na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, Studia i Materiały Ośrodka Kultury Leśnej, 13, 2014, s. 225, 232; T. KARGOL, Ł. JEWUŁA, K. ŚLUSAREK, *Dwór, wieś i plebania w przestrzeni społecznej zachodniej Małopolski w latach 1772–1815*, Kraków 2015, s. 369. W drugiej cytowanej publikacji czytelnik odnajdzie liczne przykłady konfliktów o lasy i szkody leśne.

41 Uniwersał z 20 września 1782 roku, *Continuatio 1782*, s. 158–162.

42 Uniwersał z 20 września 1782 roku, *Continuatio 1782*, s. 164–166.

43 Cykularz z 19 września 1785 roku, *Continuatio 1785*, s. 163.

były przepisami władz cyrkularnych. Starosta rzeszowski w swym piśmie okólnym z 1788 r. zamieścił skargę Dyrekcji Dóbr Kameralnych na dominia prywatne w Sokołowie, Rozwadowie i Ulanowie, że nie reagowały na kradzieże drewna w lasach rządowych dokonywane przez swoich poddanych, a nawet ich chroniły. Okólnik zalecał więc dominiom, aby reagowały na doniesienia o kradzieży, kierowane do nich przez leśniczych z dóbr kameralnych, przeprowadzały śledztwo, wynagradzały szkody, a winnych karały „na ciele”⁴⁴.

Kwestie leśne poruszane były w przepisach regulujących relacje i wzajemne zobowiązania między właścicielami dóbr ziemskich i poddanymi chłopami. Przede wszystkim gwarantowano w nich chłopom prawo do korzystania z lasów. Po wydaniu uniwersału o porządku leśnym z 1782 roku, zwierzchności grunto-we interpretowały nowe przepisy na swoją korzyść i zabraniały poddanym użytkowania lasów, z których oni do tej pory bez przeszkód korzystali. W grudniu 1783 roku wydany został dekret, zgodnie z którym w tych dobrach, gdzie dotąd wolno było poddanym użytkować lasy na swoje własne potrzeby, zezwolono chłopom na użytkowanie drzewostanu z tą różnicą, że rąbanie drzew winno odbywać się zgodnie z zaleceniami „uniwersału porządek lasów przepisującego”. Dekret ten zachowywał, istniejące tylko w niektórych dobrach, prawo poddanych do wycinania drzew na sprzedaż i ich wywożenia z lasu. Poddani ci oczywiście zobowiązani byli do przestrzegania uniwersału z 1782 r., o ile właściciel lasów nie udowodnił, iż taka forma jego użytkowania była możliwa tylko dzięki jego dobrowolnej zgodzie, a poddani byli w stanie funkcjonować bez wywożenia drewna⁴⁵. Cykularz z 29 października 1789 r. zatwierdzał prawo gromad wiejskich do korzystania z lasów pańskich bez konieczności płacenia podatku urbanalnego wspólnie z dworem⁴⁶.

Przepisy regulowały także kwestię handlu drewnem. Wedle norm z 1797 roku zakazany był wywóz drewna przez kupców bez specjalnego zezwolenia⁴⁷. W 1805 roku weszły w życie przepisy regulujące eksport drewna. Wywóz jego większej ilości był możliwy po uzyskaniu specjalnego paszportu. Dokument taki można było otrzymać u władz cyrkularnych po podaniu informacji o gatunku, ilości wyciętego drewna i miejsca jego pochodzenia. Dominia lub gromady rozdzielone granicą miały składać oświadczenie, czy drewno przewożone przez kordon przeznaczone będzie na ich własne cele, czy też na sprzedaż⁴⁸.

44 ANK, ADzT, sygn. 3891, Cykularz urzędu cyrkularnego w Rzeszowie z 21 grudnia 1788 roku, s. 114–115.

45 Uniwersał z 12 stycznia 1784 roku, *Continuatio* 1784, s. 5.

46 Cykularz z 29 października 1789 roku, *Continuatio* 1789, s. 193.

47 Archiwum byłej Pracowni Badań Agrarnych Instytut Historii PAN w Krakowie (dalej ABPBA), sygn. 297/A, k. 3.

48 Cykularz z 15 marca 1805 roku, *Continuatio* 1805, s. 83–84.

Uregulowaniu podlegały opłaty drogowe za przewóz drewna. W myśl przepisów z 1802 roku chłopscy poddani przewożący z lasu ściółkę i „drzewo leżące” na własne potrzeby zwolnieni byli od płacenia myta drogowego⁴⁹.

Odrębnym zagadnieniem regulowanym przez przepisy prawne było zadrzewianie dróg publicznych. Zalecano sadzenie nowych drzew oraz usuwanie starych i połamanych. W miejsce tych drugich należało sadzić nowe egzemplarze. W tym zakresie obowiązkami administracyjnymi obarczono dominia, zaś prace mieli wykonywać poddani i właściciele dóbr ziemskich. Obsadzanie dróg drzewami należało ustalać z administracją drogową⁵⁰. Akcja sadzenia drzew przydrożnych nie zawsze kończyła się sukcesem. Świadczy o tym okólnik cyrkułu myślenickiego z lat 80. XVIII wieku nakazujący ponowne zasadzenie drzew przy trakcie cesarskim (droga od Śląska Cieszyńskiego przez Kraków do Lwowa), ponieważ wcześniejsze zostały wyrwane lub uszkodzone. Szkody naprawić miały gromady pod kontrolą dominiów, drzewa miały być z powrotem wsadzone i obłożone darnią⁵¹.

Na marginesie analizy ustawodawstwa leśnego wspomnieć należy o działaniach władz na rzecz promowania sadzenia drzew owocowych. W 1789 roku zobowiązano nowożeńców do zasadzenia kilku drzew owocowych⁵². Proboszczom zalecano, aby wymagali od osób przychodzących prosić o zapowiedzi, zaświadczenia od dominium o wypełnieniu tego przepisu. W przypadku kiedy śluby odbywały się zimą i latem, a więc w czasie niesprzyjającym sadzeniu drzewek, nowożeńcy mieli wydać dominium rewers, w którym obiecywali, że w odpowiedniej porze roku zasadzą przewidzianą liczbę drzewek. Za dopilnowanie tego odpowiedzialne było dominium⁵³. Przepisy te obowiązywały do 1809 roku, kiedy w tej sprawie wydany został nowy cyrkularz, obejmujący cały zabór austriacki (przepisy z 1789 roku dotyczyły ziem pierwszego rozbioru). Zgodnie z nowymi prawidłami, chłopscy nowożeńcy nadal zobowiązani byli do zasadzenia kilku drzewek owocowych wzdłuż swoich domów w tym roku, w którym zawarli ślub. Za wykonanie tych przepisów odpowiedzialne były władze dominialne i miejscowe zwierzchności. Na proboszczów nałożono obowiązek zachęcenia wiernych do sadzenia drzew owocowych i żywopłotów⁵⁴. W 1804 roku wydany został „wywód” o zaletach drzew śliwkowych, w którym opisano przetwory ze śliwki oraz zalecano „krzewienie i rozmnażanie drzewa śliwowego”. W patencie opisano sposób sadzenia i pielęgnowania śliw⁵⁵.

Obok nakazu sadzenia drzew owocowych władze austriackie zachęcały do tej czynności różnymi nagrodami. Wedle dekretu cesarskiego z 6 maja 1790 roku

49 Cyrkularz z 21 maja 1802 roku, *Continuatio* 1802, s. 36.

50 ANK, ADzT, sygn. 3891, Cyrkularz urzędu cyrkularnego w Rzeszowie z 18 marca 1786 roku, s. 203.

51 ABPBA, sygn. 321/A, k. 73.

52 Cyrkularz z 8 kwietnia 1789 roku, *Continuatio*..., s. 71.

53 ANK, ADzT, sygn. 3892, Cyrkularz urzędu cyrkularnego w Rzeszowie, b.d. [1789], s. 189.

54 Cyrkularz z 7 kwietnia 1809 roku, *Continuatio* 1809, s. 61.

55 *Continuatio* 1804, s. 178–192.

w Galicji każdy poddany za zasadzenie 100 sztuk drzewek owocowych miał otrzymać medal, a za zasadzenie 200 sztuk nowych lub utrzymywanie 200 starych, lecz jeszcze urodzajnych, przewidziana była gratyfikacja pieniężna w kwocie dwóch dukatów co rok⁵⁶. Cykularz z 1797 roku dopełniał poprzednie prawidła i obiecywał kwotę 6 dukatów za zasadzenie i doprowadzanie do urodzajności 200 drzewek owocowych⁵⁷. Wedle przepisów z 1806 roku osoby, które zasadziły 200 drzewek owocowych, mogły liczyć na nagrodę pieniężną, natomiast osobom niszczącym drzewa owocowe groziły kary aresztu, za pierwszym razem w wymiarze trzech tygodni, a za drugim trzech miesięcy i kary chłosty (25 kijów)⁵⁸.

Z przeanalizowanych aktów prawnych przebija troska o lasy i dążenie do zaprowadzenia w Galicji racjonalnego nimi gospodarowania. Niestety, realia polityczne i gospodarcze w całej monarchii i Galicji uniemożliwiły ich praktyczne zastosowanie. Trudna sytuacja finansowa państwa austriackiego, spowodowana zaangażowaniem w konflikty zbrojne, zmusiła władze do sprzedaży państwowych dóbr ziemskich i lasów. Ich nowi właściciele dążyli do maksymalizacji zysków kosztem stanu lasów. Również część przedstawicieli polskiego ziemiaństwa nadmiernie i nierozważnie eksploatowała swoje lasy⁵⁹.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

1. Archiwum Narodowe w Krakowie.
Archiwum Dzikowskie Tarnowskich, sygn. ADzT 3891, 3892.
Archiwum Siedliszowickie Załuskich, sygn. 199.
2. Archiwum byłej Pracowni Badań Agrarnych Instytutu Historii PAN w Krakowie, sygn. 297/A, 321/A.

Źródła drukowane

Edicta et mandata universalis Regnis Galiciae et Lodomeriae a die 11 Septembris 1772 initae possessionis promulgata..., *Continuatio edictorum, mandatorum universalium in regnis Galiciae et Lodomeriae a die... emanatorum*, 1773–1815. Lwów.

56 Cykularz z 26 maja 1789 roku, *Continuatio* 1789, s. 40.

57 Cykularz z 17 lutego 1797 roku, *Continuatio* 1797, s. 12.

58 Cykularz z 21 listopada 1806 roku, *Continuatio* 1806, s. 178.

59 J. BRODA, *Leśne dziedzictwo po okresie zaborów i powojenne uwarunkowania*, w: *Z dziejów lasów państwowych i leśnictwa polskiego 1924–2004*, t. 1, *Okres międzywojenny*, Warszawa 2006, s. 31–34; K. ŚLUSAREK, *Rola gospodarcza lasów w dobrach ziemskich w Galicji w XIX wieku*, *Studia i Materiały Ośrodka Kultury Leśnej*, 2014, r. 13, s. 367.

- KLUK J.K., 1777–1779. *Roslin Potrzebnych, Pozytecznych, Wygodnych, Osobliwie Kraiowych, Albo Ktore W Kraiu Uzyteczne Byc Mogą, Utrzymanie, Rozmnozenie i Zazycie*. T. 1–3. Warszawa.
- JABŁONOWSKA A., 1786–1787. *Ustawy powszechne dla Dóbr moich Rządców*. Podług Exemplarza drukowanego tego Roku w Siemiatyczach za rozkazem J. O. Xiężny Jabłonowskiej, Woiewodziny Braclawskiej. T. 1–8. Warszawa.

LITERATURA

- BRODA J., 2006. *Leśne dziedzictwo po okresie zaborów i powojenne uwarunkowania*. W: *Z dziejów lasów państwowych i leśnictwa polskiego 1924–2004*. T. 1. Okres międzywojenny. Warszawa, s. 27–61.
- GRODZISKI S., 1971. *Historia ustroju społeczno-politycznego Galicji 1772–1848*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- HEYMANOWSKI K., 1980. *Lasy i leśnictwo polskie w latach rozbiorów w świetle uniwersału królewskiego (w dwusetlecie ogłoszenia)*. Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej im. H. Kołłątaja w Krakowie 161, 5, s. 31–47.
- HEYMANOWSKI K., 1980. *Lasy i leśnictwo w Polsce przedrozbiorowej w świetle współczesnego piśmiennictwa, kartografii i prawodawstwa*. Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej, B, 30, s. 3–46.
- KARGOL T., 2014. *Lasy jako przedmiot sporów społeczno-gospodarczych na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*. Studia i Materiały Ośrodka Kultury Leśnej 13, s. 221–240.
- JEWUŁA Ł., KARGOL T., ŚLUSAREK K., 2015. *Dwór, wieś i plebania w przestrzeni społecznej zachodniej Małopolski w latach 1772–1815*. Kraków.
- OKOŁÓW C., 1992. *Lasy i leśnictwo w dziełach Krzysztofa Kluka*. Kwartalnik Historii Nauki i Techniki r. 37, 4, s. 123–129.
- ŚLUSAREK K., 2014. *Rola gospodarcza lasów w dobrach ziemskich w Galicji w XIX wieku*. Studia i Materiały Ośrodka Kultury Leśnej 13, s. 357–374.
- ŻABKO-POTOPOWICZ A., 1965. *Piotr Świtkowski a problem rozwoju leśnictwa w dawnej Rzeczypospolitej*. Zeszyty Naukowe SGGW Seria Historyczna 2, s. 55–70.
- ŻABKO-POTOPOWICZ M., 1977. *Myśl techniczna w leśnictwie i drzewnictwie polskim i jej dzieje*. Kwartalnik Historii Nauki i Techniki r. 22, 1, s. 83–104.

LASY I GOSPODARKA LEŚNA W GALICJI W ŚWIETLE AUSTRIACKICH AKTÓW NORMATYWNYCH PRZEŁOMU XVIII I XIX WIEKU

Streszczenie

W artykule omówiono zagadnienia związane z leśnictwem i gospodarką leśną z obszaru Galicji w austriackich aktach normatywnych wydanych w latach 1772–1815. W 1782 roku został opublikowany *Uniwersał zawierający w sobie przepisy lasów*, który aż do 1852 roku był najważniejszym aktem prawnym z zakresu leśnictwa. Problematyce gospodarowania lasami w dobrach królewskich poświęcone zostały odrębne uniwersały z lat 1784, 1796 i 1804. Szeroko rozumiana pro-

blematyka leśna (ochrona lasu, karanie przestępców leśnych, handel drewnem, korzystanie z lasów przez chłopów, eksploatacja lasów) poruszana była w szeregu innych rozporządzeń cesarskich i władz gubernialnych we Lwowie.

Słowa kluczowe: las, leśnictwo, gospodarka leśna, Galicja 1772–1815, prawodawstwo leśne

FORESTS AND FOREST CULTIVATION IN GALICIA IN THE LIGHT OF THE AUSTRIAN NORMATIVE ACTS AT THE TURN OF THE 18TH CENTURY

S u m m a r y

The article discusses questions related to forestry and forest cultivation in Galicia in Austrian normative acts issued in the years 1772–1815. In 1782 the *Universal including forest regulations* was published, which until 1852 was the most important legal act concerning forestry. Problems of forest cultivation in the crown lands were dealt with in separate universals from 1784, 1796 and 1804. An extensively understood issue of forestry (forest protection, punishment of forest offenders, wood trade, use of forests by peasants, forest exploitation) was mentioned in a number of other decrees published by imperial and gubernium authorities in Lviv.

Keywords: forest, forestry, forest cultivation, Galicja 1772–1815, forest legislation